

Türk “Runik” Alfabesinin Kökeni

Sir Gerard Clauson
Çev. Dinçer Apaydın

Alışılmış olarak Türk runik alfabesi diye bilinen alfabeyle yazılmış kitabeler 19. yüzyılın son on yılında deşifre edilmiştir. O zamandan bu yana, bu alfabenin kökeni defalarca tartışılmış; ancak tamamıyla tatmin edici bir açıklama ileri sürülmemiştir. Bu çalışmada, probleme farklı bir açıdan yaklaşmayı öneriyor, makul ve mantıklı olacağını ümit ettiğim bir kanıt öne sürüyorum.

Yazmak, medeniyetin en işe yarayan kazanımlarından biridir ve bütün medeni insanlar kendi dillerinde yazı yazabilirler. Yazı sistemleri bütün insanlar tarafından ya da bütün insanların yararı için değil; aslında, böyle bir sisteme kendi amaçları için ihtiyaç duyan hükümdar ya da din adamlarının emriyle veya onların çıkarları için icat edilmiştir.

İlk yazı sistemleri birbirinden bağımsız olarak, Asya’da, daha net olarak Mezopotamya ve Çin’de; Mısır’da ve Kuzey-Orta Amerika’da icat edilmiştir.

Bu sistemler icat edildikten sonra, kendi yazı sistemlerine sahip olmak isteyen insanlar, sistemlerini çiziklerden başlayarak yeniden keşfetmek zorunda kalmadılar. Yapmaları gereken tek şey, sistemi daha gelişmiş olan komşularından almak ve kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmektir.

Kalıcı yazı kayıtlarının, hükümdar ya da tapınaklara ait taşınabilir veya taşınmaz malların, onların emirlerindeki iş gücü ve benzeri öğelerin daimi olarak saklanması amacıyla icat edildiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Kanıtlar bulunmasa dahi bunun böyle olması çok muhtemeldir. İcadından hemen sonra yazının, hükümdarların hayatları boyunca yaptıkları büyük işleri ya da ölümlerinden sonra mezar taşı ve kutsal kitap yazılarını, karışık duaları ve benzerlerini kaydetmekte kullanışlı olduğu kanıtlanmıştır. Daha sonra, hükümdarların uzak iller ya da yabancı ülkelerdeki temsilcileriyle ve bağımsız monarşilerin birbiriyle iletişimini kolaylaştırdığı için, yazının kaydetme işi kadar iletişimde de kullanışlı olduğu ortaya çıkmıştır. Zaman içinde tüccarların iletişim kurmalarını ve anlaşma yapmalarını kolaylaştırmak için ticari amaçlarda da kullanışlı bir hâl almıştır.

Her yazı sistemi, insanlar tarafından kendi dillerini yazmak için icat edilmemiştir. Örneğin, Etiyopya’dakiler hariç hemen hemen bütün modern Afrika dilleri, ülkelere gelip yerlilerin dinlerini değiştirmeyi amaçlayan

Hıristiyan veya Müslüman misyonerler tarafından, onlar için icat edilen alfabeler ile yazılmıştır.

Bunlar, tabii ki, dillerin yazıya indirgenmesini ve bu amaçla tekniklerin geliştirilmesini açıklamak için çok kısa ve yüzeysel sebeplerdir; ancak karşılaştığımız problemi çözmek için gerekli olan arka planı oluşturmaktadır.

Yaygın kanaate göre, runik alfabenin diğer bazı alfabe ya da alfabelerin üzerine şekillendiği kabul edilmektedir. Fakat neyin üzerine şekillendiğiyle ilgili tartışmadan önce, neden, ne zaman ve kim tarafından icat edildiğini bulmaya çalışmalıyız.

Öncelikle neden? İlk Türkler dikkati çekecek şekilde dindar değildir. Bazıları farklı zamanlarda Hıristiyanlık'a, Budizm'e, Maniheizm'e ya da İslam'a intisap etmişlerdir; fakat hiçbir zaman, alfabeye ihtiyaç duyan bir ruhban sınıfı sistemine sahip olmamışlardır. Sonuçta, söz konusu alfabe dinî sebeplerle icat edilmiş olamaz.

İlk Türkler tüccar bir millet de değildir. Egemenlikleri altında tüccarlar olduğuna şüphe yoktur; fakat bunlar Türk değildir. Bu tüccarlar genellikle kendi yazı sistemleri olan ve Türkçe yazmaya hiç ihtiyaç duymayan Soğdaklardan ya da Çinlilerden oluşur.

Dolayısıyla şu sonuca varıyoruz: Yazı, bazı Türk hükümdarlar tarafından idari amaçlarla, daha yerinde bir ifadeyle kaydetme amacıyla değil; iletişim kurmak için icat edilmiştir. Bu bizi "Ne zaman?" ve "Kimin emriyle?" sorularına götürmektedir.

Bu alfabeyle yazılmış olan kitabeler deşifre edildiğinde, kitabede bulunan ve daha önce Hakas ile Tuva (bundan sonra Hak. ve Tuv.) bölgelerinde keşfedilen harflerin, Dış Moğolistan'daki büyük anıtlarda bulunanlardan daha düzensiz ve biçimsiz olduğu tespit edilmiş ve konu layıkıyla incelenmeden, daha eski ve neticede orijinal alfabeye daha yakın olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlar için 5. ve 6. yüzyıllara kadar uzanan eski tarihler önerilmektedir ve bu tarihler bazı saygı duyulan modern yazarlar tarafından hâlâ iktibas edilmektedir. Fakat 1960'ta *Sovetskaya Arkheologiya*'da basılan *Novaya Datirovka Pamyatnikov Yeniseykoy Pis'mennosti* adlı yayının üçüncü kısmında L. R. Kyzlasov bu Hak. ve Tuv. dilindeki kitabelerin düşünüldüğü kadar eski olmadığını, daha yeni olduğunu ve bazı şartlar altında büyük anıtlardan bile çok daha yeni olduğunun kesinliğini arkeolojik metodlarla kanıtlamıştır. Sonuç olarak alfabenin en eski örneği, dâhili ve harici kanıtların birleşimiyle 8. yüzyılın ikinci on yılında yazıldığı bilinen Toņukuk'ta (Bundan sonra Ton.) görülen alfbedir. Kül Tëgin (K. T.) ve Bilge Xağan (B. K.) anıtları birkaç yıl sonra, bu yüzyılın dördüncü

on yılının başlarında dikilmiştir. Sonuçta alfabenin icadı *en geç*¹ 8. yüzyılın başlarıdır. Fakat kesinlikle bu tarihten bir süre önce icat edilmiştir. *En erken*² zaman olarak da Türkü Kabilesi'nin Altay Dağları'ndaki ücra istihkâmlarından doğup büyük bir imparatorluk kurdukları zaman olan 6. yüzyılın ortasını güvenle gösterebiliriz.

Eğer bulunuşun bu tarih aralığının sonlarında değil de başlarında olduğunu farz edersek, Türkü alfabesini meydana getirmek için emir almış olan mucide, hangi seçeneklerin açık olduğunu göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır. Türküler o sırada doğuda, belki güneyde ve batıda çok daha gelişmiş insanlarla iletişim içinde bulunduğu bir zaman dilimindedir.

Türkü'lerin en yakın temasları doğuda Çin'le olmuştur ve bu durum karmaşık Çinceye dayanan bir yazı sistemini reddeden Türkü hükümdarlarının güçlü ve ortak hissi için çok şey ifade etmektedir.

Daha eski zamanlarda güneyde Tibet ile bağlantı hâlinde olmuşlardır: Tibet kralı, K. T. kuzey cephesi 12. satırda belirtildiği gibi, kendisini Türkü hükümdarının cenaze töreninde temsil etmesi için vekil göndermiştir. Fakat Tibet alfabesi 7. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar icat edilmemişti. Geleneksel inanış, bu alfabenin M.S. 632 yılında, Tibetli bir âlim olan ve çağdaş Hint alfabesini model alan *Thon-mi-sam-bho-ta* tarafından Tibet kralının emri ile icat edildiği yönündedir. Esasında bunun doğru olması muhtemeldir. Fakat bu alfabe, aslında yerli biri tarafından değil de, Hindistan'dan olan ve o sırada Tibet'te aktif görev almaya başlayan Budist bir misyoner tarafından tasarlanan bir misyoner alfabesi olabilir. Bu ihtimal kabul görmüş değildir; ancak sözü edilen zamanlarda runik alfabenin çoktan icat edilmiş olduğunun da kanıtı olabilir.

Geriye kesinlikle göz önünde bulundurulması gereken batı tarafı ihtimali kalmıştır. M.S. 540 yılında, doğuda Çin sınırındaki bozkırların doğu kısmından Çin Türkistanı'ndaki Turfan'a ve bu noktanın kuzeyinden, batıdaki Baykal Gölü'nün batısına doğru kabaca çizilen bir hatta kadar olan bölge Çinlilerce *Juan-Juan (Jou-jan)* olarak bilinen bir halk tarafından yönetiliyordu. Onların batı egemenlik sahasında Afganistan'ın bir kısmı ile Kuzey Doğu İran'ı, Rus Türkistanı'nı içine alıp Aral Denizi'ne kadar uzanan ülke *Eftalitlerin* egemenliğindeydi. İlerisinde güneybatıya kadar olan kısım ise Sasani Krallığıydı. Bu zamanda, Türküler hâlâ yüz yıl önce batı Çin'den göç etmiş ve daha sonra iç savaşla parçalanacak olan *Juan-Juan İmparatorluğuna* tâbi olan, Altay Dağları'na yerleşmiş küçük bir kabileydi. M.S. 552 yılında, Türkçe konuşan diğer kabilelerin başında ve Kuzey Batı Çin'de Türk kökenli *Batı Wei* hanedanı ile ittifak içinde olan Türküler, *Juan-Juanlara* karşı isyan etmiş, onların ülkelerini

1 *Terminus ante quem* yerine kullanıldı. (Ç.N.)

2 *Terminus post quem* yerine kullanıldı. (Ç.N.)

parçalamış ve kendi bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Çinliler tarafından *T'u-mên* olarak adlandırılan Türkü lideri kağan unvanını almış, ancak aynı yıl ölmüştür. Yerine Çinliler tarafından *Mu-han* olarak bilinen oğlu kağan unvanını almıştır. Fakat bu kağan, babasının uygarlığının yalnızca doğu tarafında egemenliği sağlamıştır. Batı kısmının kontrolü ise babasının küçük kardeşi olan *Eştemi*.³ adlı, Yabgu olarak da bilinen amcasının eline geçmiştir. Fakat Yabgu'nun emrindekiler önemsiz bir topluluk olmaktan ileri gidememiştir. Bizanslı tarihçi *Theophylactes Simocatta* onu, *Stembikhagan* ismiyle adlandırmıştır. Bu durum, onun yakın zamanlarda bağımsız bir kağanın pozisyonuna ve sıfatına sahip olacağını düşündürür. Yabgu kısa bir zaman sonra uluslararası önemi olan bir hükümdar hâline gelmiş ve kızlarından birini evlendirdiği Sasani İmparatoru *Khusraw Anushirwan* ile diplomatik ilişkileri başlatmıştır. Daha sonra, yaklaşık M.S. 565 civarında, bu iki hükümdar bir anlaşma dâhilinde Eftalitlere karşı saldırıya geçerek, bu devleti yıkmış ve hükümdarlıklarını bölmüştür.

Eştemi:, daha uzak bölgeler aramaya başlamış ve Sasani bölgesinden geçiş izni almak için "*Soğdak Maniak*" adlı bir elçi göndermiştir. Böylece Bizans'a ipek ihraç edebilecektir. Bu haklar reddedilince Eştemi:, *Maniak*'ı M.S. 567 yılında İmparator II. *Justin*'le olan diplomatik ilişkileri yönetmek için Volga üzerinden Hazar'a ve Kafkaslardan Bizans'a göndermiştir. Bir sonraki yıl *Maniak*, Kardeşir'in kuzeyindeki Yıldız Irmağı'nda bulunan yazlık sarayında Eştemi:'yi ziyaret edecek olan Bizans elçisi *Zemarkos* ile birlikte dönmüştür.

Eştemi:'nin bu karmaşık diplomatik görüşmeleri elçisi vasıtasıyla yazılı olarak yapmamış olması inanılır gibi değildir. 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinde runik alfabenin Eştemi:'nin emriyle bu amaç için icat edildiğini ortaya atmak afakî görünmemektedir.

O zamanlarda Türkçe konuşan bütün milletlerde alfabenin hızlıca yayılmış olduğu gerçeği kesinlikle şaşırtıcı değildir. Bu alfabe ortaya çıktığı anda onu, Türkçe konuşup da yazmak isteyen her insan kullanabilmiştir. Aslında bu alfabe sadece ikinci Türkü İmparatorluğu ve bu imparatorluğun yüksek mercileri tarafından kullanılmamış, aynı zamanda Türkü İmparatorluğunun hemen arkasından gelen ilk Uygur İmparatorluğunun anıtlarında da kullanılmıştır. Eştemi: ismi, iki sözcüğün karışımından türetilen sözcüklerden oluşan; kendisinin büyük ağabeyi ve yeğeninin isimlerinin çok az hatırlanmasına rağmen, doğuda yüz elli yıl sonra dahi hatırlanan bir isimdi. Kül Tegin ve Bilge Kağan kitabelerinin ilk bölümleri şu şekilde başlar: "Üstte gök altta *yeryüzü yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. Atalarımız Bumın Kağan ve Eştemi: Kağan onlara hükmetmek için yaratıldı*". İlk isimlerin ikinci sesli

3 Türkü imlasıyla Çin ve Bizans transkripsiyonlarının karşılaştırılması, bu ismin genellikle söylendiği gibi *Istemi:* değil, *Eştemi:* olduğunu kanıtlamıştır.

harfleri, muhtemelen kısa oldukları için, yazılmamıştır. Ancak bu isim, Çin tarihlerinde geçen *T'u-mên* (Kuzey-Batı Orta Çince’de *t'ou-mên*) ismi ile aynı ismi temsil ettiği tahmininden yola çıkılarak *ê* ile tamamlanmıştır. Fakat bu fonetik olarak kesinlikle mümkün değildir. Bu durumu *Mu-han* (Kuzey-Batı Orta Çince’de *mbug-yân*) kelimesiyle belirlemeye karşı da benzer itirazlar bulunmaktadır; fakat burada *Mu* (*mbug*) ve *mên* (*mên*)’in birleşimi temsil ediliyor olabilir. Önemli olan nokta, Eştemi: isminin, alfabeyle olan bağlantısının unutulmasına rağmen hâlâ hatırlanmasıdır.

Eştemi:’nin istediği, Türkü yazısının icat edilmesinden çok daha fazlasıydı. Yazışmalarını idare edebilecek ve daha önemlisi çalışanlarına okuma yazmayı öğretecek bir yüksek mahkemeye ihtiyaç duymuştu. Neyse ki altı yüz elli yıl sonra, Moğol İmparatorluğu’nda bunun için kesin bir örnek bulunmaktadır. Cengiz Han yazı yazmanın yönetim için önemini keşfettiğinde, yendiği *Naiman Han*’ın mahkemesine başkanlık eden kişinin yakalanmasını emretmiştir. Çin tarihinde *Tata Tunga* ismiyle geçen bu Uygur, Uygur yazısından Moğolca yazı metodunun tasarlanması için; okuma yazma kabiliyetine sahip ve aynı zamanda çalışanlarına bunu öğretebilecek mahkemeyi organize etmek için emir alıyordu. Aslında Cengiz bu durumu, kendi oğlunu o okula gönderecek kadar önemsiyordu.

Türkü sarayında da benzer bir durum yaşanmış olmalıdır. Mesele, bu önemli görevi kimin üstlendiğidir. Runik alfabe kim keşfettiyse o, iyi bir fonetik kavrayışa sahip ve sesleri harflerle temsil edebilme sanatında usta, iyi eğitilmiş bir insan olmalıdır. Yerli bir Türkü olması olasılığı ortadan kaldırılabılır. Eğer bu dönemde herhangi bir eğitilmiş Türkü olsaydı, ki hiç olası değil, Toñukuk’un yüz yıl sonra yaptığı gibi Çin eğitim sistemine dâhil olması gerekirdi. Bu kişi *Tata Tunga* gibi yenilen düşmanın bir çalışanı, Eftalitler ya da iyi eğitilmiş dost bir yerli, muhtemelen bir tüccar ve hatta belki daha önce bahsi geçen önemli görevleri yerine getirmiş *Soğdak Maniak* olabilir. Bu kişi, her halükârda birden fazla dilde okuma ve yazma bilen biri olmalıdır ve bu bilgiye göre ilk yapması gereken okuması ve yazması kolay olan bir Türkü alfabesi meydana getirmektir.

6. yüzyılın ortalarında Orta Asya’da kullanılan hiçbir alfabe, Türkü’yü yazmak için uygun değildi. Olsalardı bile “Türkler bunu okuyabilecek mi?” ve “diğer insanlar da okuyabilecek mi?” itirazlarına açık olmaları da gerekirdi. 6. yüzyılda bile, ihtiyatlı diplomatlar, mesajlarının ilgili olmayan insanlar tarafından okunması olasılığını göze almalarıydı. Alfabeyi icat eden her kim olursa olsun, bunun için emir aldığı anda, onun, aslında diğer insanlar için daha yumuşatılmış bir kodlamayla başka bir alfabe meydana getirmesi için emir aldığı da düşünmek sebepsiz değildir. Kodlamanın içinde olduğu noktalara geri dönmeli ve şimdilik basitçe, elde olan malzemelerin kullanılmasıyla alfabenin icat edildiğini varsaymalıyız.

Alfabeyi icat edenin ilk içgüdüğü hiç şüphe yok ki Türkü'yü, muhtemelen kendi dilini de içeren ve yüzyıllardır Orta Asya'da konuşulan hemen hemen bütün Orta İran dillerinin yazılmasında kullanılan İran alfabesini (Aramî) kullanarak yazmaktı. İlk bakışta bu, kişiye zor görünmeyebilir. Tablo 1'de gösterildiği gibi, Türkü'nün ünsüz yapısıyla modern İran Lehçesinin, Orta Farsça, Soğdak ve Harezmsah dillerinin ünsüz yapısı arasındaki farklar çok azdır.

İran alfabesi, bu sesleri temsil etmek için geleneksel bir araç olsa da, son derece uygunsuzdu. Aramî alfabesi yalnızca 22 harfe sahipti ve bu harflerin bazıları birden fazla sesi, beş tanesi ise İran alfabesinde olmayan sesleri temsil etmektedir. Bu ikinci grup içindekilerden birisi vurgulu *s* harfini temsil eden harf, *tsadde*, Aramî alfabesinde olmayan *ç* sesini temsil etmek için kullanılmıştır. Diğer dört harf, hiçbir zaman sesleri temsil etmek için kullanılmamış, İranlılara özgü Aramî kelimelerini bütünüyle yazma ve İran kelimelerine eşdeğermiş gibi okuma alışkanlıkları sebebiyle hayaletimsi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yazma şekline şimdi ideogram ya da logogram denmektedir. Biz de İngilizce için bir ya da iki örnekte aynı şeyi yapmaktayız. Örneğin Latince *exempli gratia* olan kelime grubunun baş harflerini, *e.g.* yazıp “*for example*” diye okuyoruz. Türkü yazısı bunu hiçbir zaman yapmamıştır. Dolayısıyla yazıyı keşfedenlerin hepsinin İran yazısından alabileceği harf sayısı sadece 18 idi ki bunlardan, yedisi birden fazla sesi temsil ediyordu. Bu harflerin gösterimini en son hâllerini aldıkları İbrani harflerini kare içine alarak oluşturmak ve bu harflerin isimleriyle adlandırmak alışılmış bir yöntemdir. Bu harfleri ve Orta İran dillerinde temsil ettikleri sesleri gösteren Tablo 2'de bu yöntemi kullandım. Bu genel bir tablodur; çeşitli dillerin fonetik yapısı arasında çok küçük farklılıklar vardır ve bu bazı harflerin kullanımını etkilemiştir. Örneğin Soğdakçada ödünç alınmış birkaç kelime haricinde *l* bulunmamaktadır, bu ses aksak bir sızıcı-diş sesi olan *d* halini alır ve uygunluk açısından bu *l* sesini temsil etmek için kullanılır. Bazı dillerde de telaffuz değişmiştir, fakat eski imla korunmuştur. Neticede *l*'ye dönüşen özgün tonlu-patlamalı *d* hâlâ *daleth* ile yazılır (Soğdakçada *lamed*).

İran alfabesini kullanmakla ilgili bir zorluk daha vardı. Bütün harfler, zaman içinde, pek çok durumda şekillerini değiştirmişlerdi ve bu işlemin bir parçası olarak bazı çeşitlilikler içinde, *daleth* ve *resh* ayırt edilemez hale geldi; aynı şekilde *vau*, *zain* ve *nun* da ayırt edilemedi. Soğdakçada 4. yüzyılda hâlen ayırt edilebilir durumda olan *gimel* ve *chelt* daha sonra bu özelliğini yitirdi. Sonuçta eğer iki karşılığı olan harfleri ayırmak için ayırıcı işaretler de kullanılmazsa, sadece 14-16 ayrı harf şekli kalmaktadır.

Şimdiye kadar sadece ünsüz seslerden bahsedilmiştir ve bu konuda, Türkü dilini yazarken, az önce bahsedilen ve tamamen şekilsel olanlar dışında, İran alfabesinin kullanılmasında bir zorluk yoktu. Tablo 1'deki Türkü diline özgü üç sestene, artdamaksıl patlamalı *k*, artdamaksıl sızıcı *h*, *cheth* ile gösterilebilir ve

daha sonra Uygur alfabesinde olacağı gibi, ön-damaksıl ve damaksıl nazal olan *n* ve *ŋ* sesleri de *ny* ve *ng* olarak yazılabilir.

Bunlara karşılık, sesli harfler farklı bir husustu. Türkü dili ve İran dillerinin ünlü sesleri arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. İran dilinde daha az sayıda ünlü ses bulunması gerçeğinden ayrı olarak; Türkü dilinde, art ve ön olmak üzere iki seri ünlü bulunmaktadır. Verilen bir kelimedede yalnızca bir seriye ait sesli harf bulunur ve bir kelimedeki sesli harflerin karakteri semantik olarak anlamlıdır; örneğin *at* “*at (horse)*” anlamına, *et* “*et (flesh)*” anlamına gelir. Ayrıca sesli harflerin uzunluğundaki farkların semantik olarak anlamlı olduğu bazı harfler vardır. Örneğin *at*, “*at (horse)*” anlamında ve *a:t* ise “*isim (name)*” anlamındadır. Buna rağmen, uzun ünlülerin çoğunun Türk dillerinden Orta Çağ’da yok olduğunu da bu bilgiye eklemekte haklı olabiliriz. Bazılarında *at* hem “*at (horse)*” hem de “*isim (name)*” anlamına gelmektedir. Türk dillerinin çok azının yazı sisteminde uzun ve kısa ünlüler arasında ayırım yapılmaktadır.

Tablo 3’te, iki sesli harf sistemi arasında gösterilen karşılaştırma, sorunun boyutlarını göstermektedir. Aramîcede ve teoride ondan türetilen İran alfabesinde, yalnızca uzun ünlüler yazılmıştır, okuyucu kısa ünlüleri kendi başına çıkarmak üzere bırakılmıştır. Pratikte, yaklaşık 6. yüzyılda, belirsizliği önlemek için bazı kısa ünlüler de İran metinlerinde sesli harflerle gösterilmiştir. Eğer bu yazıyı icat eden, Türkü dilini İran alfabesi kullanarak yazmayı denemiş olsaydı, bu ayrıcalığın avantajlarını almakla beraber; okuyucular çoğu durumda İran alfabesindeki yegâne sesli harfler olan *aleph*, *vau* ve *yod* ile hangi ünlülerin gösterildiğine ve yazılmayan hangi kısa ünlülerin çıkarılması gerektiğine karar vermeyi imkânsız bulacağından, temiz ve anlaşılır bir yazı sistemi meydana getirme amacını kendi kendine yok edecekti.

Ben, yazıyı icat edenin aklına, bu sıkıntılı durumla karşılaştığı zaman, yetersiz olan İran alfabesine Yunan alfabesinin Eftalit ya da Bizans formlarından birkaç harf eklemek gibi parlak bir fikrin gelmiş olduğunu savunuyorum. Bu sadece mucidi az önce bahsedilen sıkıntılı durumdan kurtarmakla kalmayacak aynı zamanda da alfabeye önemli bir kod parçası eklemiş olacaktır.

Çok az bir deneyim, mucide Yunan sesli harflerini öylece alıp eklemenin bu problemi çözmeyeceğini göstermiş olmalı; çünkü bu alfabede yeterince harf yoktu ve olanlar da gerekli fonetik değere sahip değillerdi.

Sonuçta bu mucidin; İran alfabesini yeni alfabesinin omurgası olarak almak, eklediği birkaç Yunan harfini de ön ünlülü kelimeleri yazarken belirli bir işlevi göstermek için kullanmak gibi zekice bir fikre sahip olduğunu daha ayrıntılı bir hipotez olarak savunuyorum.

Başlangıç olarak bir zorluk vardı. İki alfabe çok farklı görünüyordu ve özellikle İran alfabesi sağdan sola yazılırken Yunan alfabesi soldan sağa

yazılıyordu. Yazıyı icat eden, İran örneğini izlemeyi tercih etti ve Yunan harflerinin ayna görüntülerini⁴ kullandı. Böylelikle okumak için sadece tek yön kullanılmış oldu.

Şu da çok açıktır ki mucit, harflerin ilk örnek olarak kullandığı şekillerini değiştirmek zorunda kalsa da, mümkün olduğu kadar simetrik bir alfabe meydana getirmeye çalışmıştır. Bu değişiklikler, ek olarak, bazı kod etkilerine sahiptir.

Tablo 4 basit bir temel fikrin altındaki özen sonucu oluşan bazı harf gruplarını göstermektedir. İlk satırda, örneğin, basit dikey çizgi, diğerleri için temel olarak görev yapmaktadır. Devam eden dördü, bir kısa eğik çizginin dikey çizgiye çeşitli noktalardan bağlanmasıyla oluşmuştur. Sıradaki üçlüde, iki eğri çizgi bulunmaktadır. Devam eden dördünde bir, sonraki dördlüde iki bükük çizgi bulunmaktadır. Harfler arasındaki morfolojik benzerliği göstermeyi amaçlayan bu tabloda, sadece harfler gösterilmiştir. Harfler ve rakamlar, Tablo 5’te bir arada bulunmaktadır. Tablo 5’te, harfler ve onların prototipi olan İran ve Yunan harfleri gösterilmiştir. Bu ikisinin dikkatlice çalışılmasıyla bazı prototiplerin simetrik bir alfabe meydana getirmek için, diğerlerine oranla daha fazla değişikliğe uğradığı görülmektedir. Tablo 4’teki bir ya da iki harf, icat edilebilir bir prototipe sahip değildir ve bunların da benzer bir biçimde kalıp olarak kullanıldığını görmek ilginçtir.

Harflerin kendilerine has şekillerinin detaylı tartışılması, kitabe ve dokümanların gerçek fotoğraflarının çalışılmasına dayanmaktadır. Prof. Aalto’nun Ton. nüshası, Prof. Ramstedt’in iki Uygur kitabesi olan Suci ve Şine Usu nüshaları ve benim Ongin kitabeleri nüsham gibi basit kitabelerin nüshalarında ele alınanlardan farklı olarak, Radloff’un Atlas’ında, Malov’un *Societe Finno-ougrienne* tarafından basılan *Yeniseyskaya Pis’mennost’ Tyurkov’ Moskova/Leningrad, 1952* (Bundan sonra Malov) adlı eserinin iki cildinde ve H. N. Orkun’un *Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1936* (Bundan sonra ETY) eserinin üç cildinde ve indeksinde kopyaların koleksiyonları bulunmaktadır.

Hipotezimin bu kopyalardaki gerçeklere nasıl uyduğunu görelim: İlk olarak aşılması güç olmayan; fakat hemen başlangıçta karşımıza çıkan zorluğu konu dışı bırakmalıyız. Elimizde Türkü materyali olarak mevcut alfabenin icadından sonra, her ne kadar temelde benzer olsa da, bir başkasından küçük kimi zaman da çok küçük olmayan bir farkla ayrılan, en azından bir buçuk yüzyıl veya bazen daha uzun süre kullanılan alfabelerle yazılmış metinler bulunmaktadır. Mucidin, birçok çeşidi bulunan İran ve Yunan alfabelerinden hangisine aşına olduğunu kesin olarak bilemezken karşılaştırmaya çalıştığımız şey bir taraftan orijinal Türkü runik alfabesinin harfleri, diğer taraftan ise İran ve

4 Bu terimle ifade edilmek istenen, harflerin yönünün aynadaki yansıması gibi soldan sağa çevrilmesidir. *Mirrored Image*. (Ç.N.)

Yunan alfabeleridir.

Türkü tarafında materyalimiz aşağıdakilerin alfabeleridir.

a) Dış Moğolistan’daki anıtlar

b) Yazılı dokümanlar

c) Malov’da 26. – 39. ve 48. numaralarla yayımlanmış olan Hakasya’dan kitabeler ve duvar grafitileri

d) Malov metninde geri kalan kısmı oluşturan Tuva’daki kitabeler ve duvar resimleri (47 numaralı *Suci* kitabesi hariç)

Bizim amacımıza hizmet etmedikleri için, Talas, Hoyto-Tamir kitabeleri ve diğer parçalar gibi geri kalan malzemeleri konu dışında bırakabiliriz.

Bizim bakış açımıza göre, bu alfabelerin tamamı asıllarının eksik hâlleridir. Anıtlar, ya da birçoğu, ne kazıdığı bilmeyen ya da şüphesiz profesyonelliğin gerektirdiği bir gururla, yaptığı işin olabilecek en iyi şekilde zarif ve güzel olmasına özen gösteren Çinli duvar ustaları tarafından kazanmıştır. Bu duvar işçileri, Toņukuk tarafından hazırlanmış Ton.’un, hanedan ailesine mensup *Yolluğ Tegin* tarafından hazırlanmış K.T. ile B. K.’nin ve bilinmeyen kişiler tarafından hazırlanmış diğerlerinin kâğıt taslaklarını kullanarak çalışıyorlardı. Bütün bu insanlar okumayı ve yazmayı muhtemelen, kullanılan alfabenin hanedan kitabelerinde daha güzel ve günlük kullanımdan daha farklı görünmesi için çalışan devlet okullarında öğrenmişlerdi.

Yazılı dokümanlar şu an farklı ellere sahiptir. Bazıları, örneğin Irk Bitig ve Maniheist metinleri (*ETY II 175 ff.*), kaligrafi kitapları; dikey çizgileri çok kalın yatay çizgileri ise ince yapan kamış kalemler kullanarak yazan profesyonel kişiler tarafından yazılmıştır. Muhtemelen Maniheist din okullarından gelmiş olan bu kişilerin yazma işinde profesyonel olduklarına dair şüphe yoktur. Miran dokümanı (*ETY II 98*), kitap yazısına benzer yazdığı düşünülen görevli biri tarafından yazılmıştır. Sadece *Tunhuang*’ın harfleri (*ETY II 100*), gündelik hayata ait sıradan bir el yazısı kullanılarak yazılmış gibi görünmektedir. Ama bu yazıdaki harfler bile, kitap yazısının başarısız bir reproduksiyonu olsa da, kitap yazısına incelik kazandıran harfler olarak değerlendirilebilir.

Anıt ve dokümanlardaki alfabeler, okuma ve yazmada profesyonel bir yönergenin birkaç nesil tarafından çok sofistike olarak üretilmiş sonuçları olarak görülse de, Hak. ve Tuv. kitabeleri tamamen sofistike değildir ve herhangi bir yazı yazmış oldukları düşünülmeden; bu işi kendi kendilerine şans eseri öğrenen insanların ürünleri gibi durmaktadırlar. Harfler bazen art sıradan ön sıraya doğru yazılmış, sadece art ünlülerle yazılmaya uygun kelimeler ön ünlülerle yazılmış ya da tam tersi olmuş, kelimeler atlanmış, cümleler bitirilmeden bırakılmıştır. Örneğin Hak. kitabesinde, Malov No. 28 kısmındaki bir cümle, mezar taşının bir

köşesinde bir yöne doğru yazılmış, bir diğer köşesinde ise aynı noktadan diğer yöne doğru yazılmış, bu da ilk cümlelerin sonunun olduğu yere gelindiğinde, beklenmedik bir şekilde kelimenin ortada bitmesine sebep olmuştur.

Bu kitabelerin çoğu, Türkçe konuşulan dünyanın uzak köşelerinde gömülü yöneticilerin mezar taşlarından ibarettir. Bunlar, muhtemelen hanedanın sembolü olarak kitabeleştirilmiş mezar taşlarına değer veren; fakat okur yazar olmayan merhum yakınları tarafından dikilmiştir. Biz sadece bu kitabeleri kimin oluşturduğunu ve kazıdığını tahmin edebiliriz. Bu kişiler hayatlarını mezar taşı kazımak yoluyla kazanan gezgin duvar ustaları olabilirler; bu insanlar ülkenin daha gelişmiş bölgelerindeki, sözde savaş tutsakları olabilirler. Ele geçirilen dokümanları çözümlene görevi verilen biri, benim Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığım gibi, bunların nasıl sıkıntılı yazıldığını, yanlış imlaya sahip olduğunu ve resmî anlamda asker olmayan insanlar tarafından yazılmış olmasını aklın almadığını bilir. Eğer bu bakış açısıyla Hak. ve Tuv. kitabelerine bakacak olursak, çok az anlamı olan ya da hiçbir anlamı bulunmayan kitabeleri ve başka bir yerde görülmemiş garip şekilli harfleri bulduğumuzda telaşlanmamıza ve ciddiye almamıza gerek yoktur. Sıra dışı olan, Tuva standartlarına göre uzun ve olağan dışı bir şekilde temiz duran kitabelerin bulunduğu Malov No.41'dir. Nesiller boyu âlimler, bunun dışında sürecelecek bir anlayış üretmeye çalışıp, içerdiği garip harflerin fonetik değerlerini tasarlamaya çalışmışlardır. Hiçbiri başarılı olamamıştır ve bence bunun basit bir sebebi vardır. Kitabeler, asil bir hatıra bırakmak isteyen ve okur yazar olmayan bir hâmi için, savaş tutsağı olması muhtemel ve yazma yeteneği az, mezar taşı kitabelerinin ne içermesi gerektiği hakkında da bilgisi bulunmayan biri tarafından oluşturulmuş ve kazanmış görünmektedirler. Bu mezar taşı kitabelerinin geleneksel olarak başlangıç bölümünde bulunan *er atım* "benim yetişkinlik adım ... idi" cümlesi doğru yerde, taşın ön cephesindeki orta hattadır. Metin boyunca dağınık bir biçimde bulunanlar ise mezar taşı kitabelerinde yaygın olan iki ya da üç kelimelik sözler, terkiplerdir. Bunlar, metinde üç kez geçen ve deforme olmuş bir "-m" ile *er erdemi*: "er erdemleri"; üç kez geçen *ben* "ben (birinci teklik şahıs zamiri)"; dört kez geçen *sizime* (ayrıldım) "sizden, benim (canım) sevdiğim" ve mümkün olmayan bir biçim olan ve iki kez geçen *sizim*'dir. Kalanı ise hiçbir anlam ifade etmemektedir.

Bu kitabelerin iki dezavantajı vardır: Pürüzlü taş yüzeylerine çok kötü bir şekilde kazınmışlardır ki bu da değişik açılardan gelen ışık altında uzun süren incelemeler olmadan taş yüzeylerinde gerçekten ne olduğunu keşfetmeyi çok zorlaştırmaktadır. Taşların reproduksiyonu bu sebeple çok vasat olmaktadır. Radloff'un *Atlas der Alterthümer der Mongolei, Speterburg, 1892 ff.* eserindeki "müdahale edilmiş" versiyonlar genellikle güvenilir değildir. Örneğin, Malov No.15'in 1. satırındaki (alt satır) 5. kelime, bu kitabın bütün çalışanlarının *bi:r*

(bi:r otuz “yirmi bir” kelime grubunda) olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen, 79. plakadaki reproduksiyonda “btg” olarak gösterilmiştir. Ek olarak, Malov No.49’dan 51’e kadar olan kısmın yayımlanmış fotoğraflarını çeken fotoğrafçı, fotoğraflamadan önce kitabenin harfleri olarak düşündüğü yerlere beyaz tebeşirle müdahale etmiştir. Müdahale edilmeseydi harflerin fotoğrafta görünmesi imkânsız olacağından fotoğrafçının bu girişimi zekicedir; fakat dikkatli incelemeler göstermektedir ki bazı tebeşir izleri yanlış yerlerde ve dolayısıyla bir bütün olarak reproduksiyonlar, çalışanları yanlış yönlendirmektedir. Diğer yanlış yönlendirici reproduksiyonların varlığı da açıktır. A. M. Şerbak’ın 1966 tarihli *Narodı Azii i Afriki* dergisinin 4. bölümündeki *Pamyatniki Runičeskogo Pis'ma Yeniseyskih Tyurok* adlı makalesinde bulunan gözden geçirilmiş Malov No.43-46 nüshası, ilk nüshaların ve çevirilerin ne kadar kusurlu olduğunu göstermektedir.

Şu andaki amaçlarımız için, bu kusurlar hayatî değildir. Bu kitabelerin hangi harfleri ve alfabeleri içerdiğini göstermeye yetecek kadar güvenilir malzememiz bulunmaktadır. Fakat belirsiz şekilli harfler, özellikle bu harfler anlamsız görünen kelimelerin bir parçası olduklarında önemsenmemelidir. O. N. Tuna gibi iyi âlimlerin hiç var olmamış harflere fonetik değerler vermek için bu kadar fazla zaman harcamış olduklarını görmek üzücüdür.

Özetlemek gerekirse, bizim sahip olduğumuz alfabelerin hiçbiri 6. yüzyıla ait orijinal alfabelerle aynı değildir. Fakat hepsini bir arada ele alırsak, neye benzediklerine dair çok da açık olmayan bir fikir edinebiliriz.

Üç ana gruba ayırdığımız alfabeler, kapalı ê ve ıslıklı seslerin temsil edildiği yollara göre ayrılırlar:

1. Tuv.’daki alfabe, No.2, ê için tek başına özel bir harfe sahiptir; diğer kitabeler ve dokümanlarda bu ses ya *i* ile gösterilir ya da hiç gösterilmez.

2. Hak. ve Tuv.’da kullanılan alfabeler iki farklı harfe sahiptir, bunlar da damaksıl ıslıklı sesler No.27 ve 28’dir.

3. Geri kalan alfabeler No.2 ve 28’i içermezler.

Anıtlarda kullanılan alfabelerin dört küçük varyasyonu bulunmaktadır:

a) K.T. ile B.K. ve son derece vasat bir reproduksiyon olan muhtemel *Küli Çor* kitabesinde, art ünlülerle birlikteki *s* No.25 ile; art ünlülerle birlikte olan *ş* No.27 ile, ve her iki sesin de ön ünlü ile birlikte olanları No.26 ile gösterilmiştir.

b) Ton.’da No.27’nin 4. ve 5. satırlardaki iki şüpheli varlığından farklı olarak, art ünlülü olanlar No.25 ile ve ön ünlülü olanlar No.26 ile gösterilir.

c) Uygur kitabelerinde, *Suci*, *Şine-Usu* ve III (ETY II 37 ff.), her iki ses de art ünlülü olduğu zaman No.27 ile; ön ünlülü olduğu zaman No.26 ile gösterilir.

d) *Ongin* kitabesinde, her iki ses de her ünlüyle No.26 ile gösterilir.

Belgelerde kullanılan alfabelerin üç küçük varyasyonu bulunmaktadır:

(a) *Toyok* belgesinde (ETY II 97) kullanılan alfabe, harflerin şekilleri farklı olsa da kitabede kullanılan (a) alfabesinin aynısıdır ve ön ünlülerle kullanılan ş, s'den üst nokta ile ayrılır.

(b) Fotoğrafları ayırt edilemez olan İrk Bitig, *Tunhuang* mektubu ve *Miran* dokümanında kullanılan alfabeler kitabe alfabeleri (b) ile aynıdır.

(c) Maniheist metinlerde kullanılan alfabe sadece No.25 ve 26'yı içerir ve bunları basit şekliyle s için, üst noktalı olarak da ş için kullanır.

Kh. ve Tuv. kitabeleri çok fazla hata ve düzensizlik barındırmaktadır ki bu da kategorik olarak konuşmayı imkânsız kılmaktadır. Fakat konumu No.25'in kullanılmadığı yer olarak görülmektedir. No.26 ön ünlülerle birlikte kullanılan s'yi temsil eder ve No.28 ise her durumda, ön ve art ünlülerle kullanıldığında, ş'yi temsil etmektedir.

Buraya kadar, İran alfabeleri ile ilgilenilmiştir. Elimizde, 6. yüzyıla ait alfabelerle ilgili yeterince belge bulunmamaktadır; aslında sadece iki önemli belgeye sahibiz. Orta İran bölgesi için, Pehlevî Zeburu'nun Çin Türkistanı'ndaki *Bulayik*'ta keşfedilen ve hayranlık uyandıran tıpkıbasımlarının F.C. Andreas ve K. Barr'da basıldığı (*Bruch-stücke einer Pehlevi Übersetzung der Psalmen, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, 1933*) parçaları bulunmaktadır. Buna Henning tarafından *Handbuch der Orientalistik 1, iv, 1 Linguistic; Leiden/Köln, 1958, s.47*'deki *Mitteliranisch* adlı makalesinde 7. ya da belki 8. yüzyıl tarihi verilmiştir. Fakat, 6. yüzyıl formlarını koruyan bazı harfler içermektedir. Soğdakça için *Tunhuang* yakınlarında keşfedilen ve 4. yüzyıl başlarına tarihlendirilen “antik Soğdak harfleri” bulunmaktadır (*bkz. Henning. Op.cit., s.55*). Bunlar Soğdakçanın yaşayan örneklerinden üç ya da dört yüzyıl eskidirler ve onların alfabeleri daha sonraki dokümanların harflerinden belirgin bir şekilde daha eskidir. Fakat 6. yüzyılda hâlâ standart şekillerini koruyor olabilirler. Okuma ve yazmanın bu süre içerisinde nasıl öğretildiği meselesini de tamamen yok saymaktayız. Sasani devletinin, muhtemelen okuma yazmada gelişmiş olduğunu ve ideogram kullanımını kapsayan bir eğitim verdiği okullara sahip bulunduğunu biliyoruz. Öyle olmama ihtimali olmasa da, bozuk para ve kraliyet kitabeleri gibi daha önceki zamanlara ait malzemeleri okumaları için eğitim verilmiş olması muhtemeldir. Soğdak bölgesinde ya da Soğdakça ticaret yapılan uzak doğu topluluklarında karşılaştırılabilir kurumların olup olmadığı şüphelidir. Soğdak gençlerine babaları ya da işçiler tarafından okuma ve yazma öğretilmiş olması muhtemeldir ve bu eğitim, şüphe yoktur ki, katı olarak pratik bir eğitimidir. İran alfabesinden türetilmiş olarak gözükün runik harflerin çoğunluğu için en makul ilk örnekler eski Soğdakça harflerine denk iken, bir iki

tanesi Pehlevî Zeburu’ndaki hatta daha önceki Sasani anıtlarındaki harflere daha çok benzer. Bu benzerlik konumuzla ilgilidir; ancak yine de yanıltıcı olabilir. Soğdakça ilk örnekler hiç benzemeyen bazı harfler Tablo 4’te görülenlerin arasında çoğunlukla simetrik bir kalıp içerisinde şekillendirilmiştir. Ek olarak mucidin, bu alfabenin Soğdakçadan farklı olması için çabaladığı ve hatta bunun için emir aldığı konusunda her zaman bir olasılık vardır.

Tabii ki Bizans Yunan alfabesinin, hem majiskül -büyük harflerle yazılan- hem de minüskül -küçük harflerle yazılan- birçok varyasyonu vardır. Eftalit varyasyonundan çok az haberdar olduğumuz bu alfabe Orta Asya’ya Büyük İskender’in halefleri tarafından getirilen alfabeden türemiştir; yuvarlak majiskül harfler barındırır ve İskender’in ölümünden yaklaşık bin yıl sonrasına kadar süren aşamalı dejenerasyonunda gecikme yaşanmıştır. Diğer kıt kalıntıları, özellikle bozuk paralardan alınanlar, R. Ghirsman’ın eseri olan *Les Chionites-Hephtalites, Kahire, 1985, s.63*’te bulunan tabloda toplanmıştır. Bu tablo, 4. yüzyıla ait olduğu düşünülen ve İran kökenli olmayan runik harflere çok paralel görülen bazı harflerin bulunduğu Çin Türkistanı’ndaki *Loulan* (bundan sonra sadece *Loulan* olarak verilecektir) bölgesinde keşfedilen kâğıt dokümanların (parçalı) alfabesini içermektedir.

Runik alfabelerin tabloları O. Donner’ın *Journal de la Société Finno-Ougrienne XIV, i Helsingfors, 1986*’daki *Sur l’origine de l’alphabet Turc* yayınında, ve A. Von Gabain’ın *Leipzig, 1941, s.12*’de bulunan *Alttürkische Grammatik* adlı eserinde yer almaktadır. Fakat hiçbirini tatmin edici değildir: Örneğin No.2 ê’nin şekilleri No.7 (b/v²)’nin şekilleri arasında gösterilmektedir; Tablo 5 doğrudan *Radloff*’un *Atlas Malov op.cit* adlı eserinden ve diğer çalışanlardan hazırlanmıştır. Mantıklı ve isabetli olduğu düşünülebilir. Buna rağmen, bunların kusursuz olduğunu savunmamalıyım.

Runik harflerin gerçek şekillerini tartışmadan önce, Türkü dilinin ve İran dillerinin imlaları arasındaki farklılıkları göstermek yararlı olacaktır. Aramî dilinde, sıradan bir sessiz harfle başlayan ya da derin gırtlaksı durak (İran’a yabancı olan *ain* ile gösterilen) ile başlayan kelimeler kibar bir gırtlaksı durağa sahipti ve bu *aleph* ile gösterilmekteydi. İran dilinde, ikinci ses genellikle var olmasa ve sessiz harfle başlamayan kelimeler yumuşak sesli girişlerle başlasa da, bu giriş *alephi* konuşulan bütün sessizle başlamayan kelimeler için korunmuştur. Runik alfabesinde bu gelenek gözlenmemiştir, *aleph*’e eş değer olan harf sadece uzun *a:/e:* için kullanılmıştır ve buna uygun olarak, başlangıçta kullanılan kısa *a/e*’nin yazılmasının anlamı olmamıştır. Sonuç olarak *at* basitçe t¹ (No.29), *et* ise t² (No.30) şeklinde yazılır. İsim anlamına gelen ve No.1,29 olarak yazılması gereken *a:t* bile bazen sadece No.29 ile gösterilmiştir. Bu, Türkü olmayan insanların işlerini zorlaştırmak için yapılmış olsun ya da olmasın, modern âlimler için işleri zorlaştırmaktadır. Buna rağmen aynı zorluk, diğer konumlarda sadece

uzun seslileri temsil eden No.2, 3, 4 ve 5 değişimli olarak sesli veya sessizle başlasa ya da temsil ettikleri kısa veya uzun sesli harf olsa da kelimelerin ilk hecelerinde kullanıldıkları için sesli harflerle başlayan veya ilk hecelerinde sesli harf bulunduran kelimeler için görülmemektedir.

Şimdi Tablo V'teki özgün harfleri tartışmaya ve nereden türediklerine dair ilk örnek önerilerine geçiyorum.

1. *a:/e:* bkz. Tablo IV; Soğdak *aleph*'ine çok yakın. 3(c)'deki şüpheli biçim çok nadirdir ve muhtemelen bir duvar ustasının ya da kopyacının hatasıdır.

2. *é/é:* İranî değil; muhtemelen *Loulan*'daki Yunan A'sı (*Alpha*) ancak bundan başka daha yakın bir benzerlik olmadığından, icat edilmiş harflerden olabilir.

3. *ı/ı:/i/i:* bkz. Tablo IV; kuşkusuz *yod*, muhtemelen simetrik amaçlar için değiştirilmiş. Pehlevî *Zeburu*'ndaki formu 4(b), Soğdak formundan daha yakın.

4. *o/o:* *u/u:* bkz. Tablo IV, kuşkusuz *vav*; pürüzsüz bir eğri oluşturacak basit bir dikey çizgiden ibaret olmayan eski Soğdak ve diğer İranî formlarından; sahip olduğu açığı onu No.18'den ayırmak için gösterilmiş olabilir.

5. *ö/ö:/ü/ü:* bkz. Tablo IV; kuşkusuz ayna görüntüsü alınmış Yunan Y'si (*upsilon*). 4(c)'deki *Loulan*'dan gelen şekil.

6. *b'/v'* bkz. Tablo IV; kuşkusuz *beth*; eski Soğdak ve Pehlevî *Zeburu* formları çok benzer.

7. *b²/v²* kuşkusuz Yunan B'si (*beta*), *Loulan*'daki 4(c).

8. ç bkz. Tablo IV; Bu *tsadde* olmalıdır. 16(1²)'deki, *tsadde*'ye daha çok benzese de bu Yunan Λ (*lambda*)'sına benzer. Bu, mucit tarafından yapılmış bir parça kasıtlı şaşırtma da olabilir. Unutmayalım ki No.37 (ıç/iç) çizgi eklenmiş bir No.16'dır, No.8 değil.

9. *d'/d'* bkz. Tablo IV; mantıksal olarak bu eski Soğdak alfabesinde bulunmayan *daleth* olmalıdır. Herhangi bir İran alfabesinde çift harf bulunmamaktadır ve bazı Sasani bozuk paralarında *daleth* için kullanılan 4(b) deki harf, bu harfin yarısına benzemektedir.

10. *d²/d²* Yunan Δ (*delta*)'sı Merkez Asya'da küçük daireye dönüşmüştür. Mucit, alfabesi için bunu uygun bulmamıştır. Bunun yerine alınan harf 4(c)'deki *Loulan*'daki ve Eftalit bozuk paralarının üzerindeki *k²* 'yi temsil etmek için gerekli olan Yunan K'sıdır. Bkz. No.14.

11. ğ (damaksıl) Bu, mantık olarak İran alfabesinde birkaç şekilde görülen *gimel* olmalıdır: Eski Soğdak şekli bile o kadar benzer değildir ve bu basitçe, icat edilmiş olabilir.

12. *g* (ön-damaksıl) Ana hatları bazı Eftalit bozuk paralarının üstünde

bulunan Yunan γ (*gamma*) harfi olan 4(c)nin ana hatlarına benzememektedir. Bunun yerine *lambda*’nın şekillerine benzemektedir ve ekstra çizgi daha sonra geliştirilmiş olan Yunan alfabelerinde bunu türetmek için eklenmiş olabilir.

13. k^1 (artdamaksıl) / χ bkz. Tablo 4. Kuşkusuz *cheth*: Eski Soğdak şekli çok az benzerdir.

14. k^2 (ön-damaksıl) bkz. Tablo 4. Kuşkusuz *kaph*: Eski Soğdak şekli Pehlevî Zeburu’ndaki şekilden daha benzerdir. Bu harf ön ünlülerle birlikte kullanmak için uygun olan tek İran harfidir.

15. l^1 bkz. Tablo 4. Kuşkusuz *lamed*: Hem eski Soğdak hem de Pehlevî Zeburu’nun şekillerinin yakın paralelleridir.

16. l^2 bkz. Tablo 4 ve No.8 üzerindeki işaretler. Bu Yunan Λ (*lambda*) olmalı. *Lambda*’nın çoğu Yunan şekli daha çok No.8’e benzer. Fakat Eftalit’ten olan 4(c)’deki şekli ve diğer bozuk paralar üzerindeki şekilleri geç zamanlardaki *lambda*’nın daha çok bu harfe benzediğini göstermektedir.

17. m bkz. Tablo 4. Kuşkusuz *mim*: Eski Soğdak şekli Pehlevî Zeburu’ndaki şekilden daha yakındır. Fakat simetri kaygısıyla değiştirilmiştir.

18. n^1 bkz. Tablo 4. *Nun*’un eski Soğdak şeklinden ayırt edilemez.

19. n^2 bkz. Tablo 4. Muhtemelen Yunan N (*nu*): Simetri kaygısıyla eklenmiş dikey omurga ile Loulan şeklinden 4(c) farklı değildir: No.33 ile karşılaştırınız.

20. $\tilde{n}$ bkz. Tablo 4. Kesinlikle icat edilmiştir. $n^1 y^1$, No. 18, 31 ya da iki n^1 ’in kombinasyonunun basitleştirilmiş şekli olması mümkündür.

21. η bkz. Tablo 4. Aynı alt grubun diğer harf şekillerinin varyasyonu olarak icat edilmiş olması mümkündür.

22. p bkz. Tablo 4. Mantık olarak bu *pe* olmalıdır. M.Ö. 5-3. yüzyılların Aramî *pe*’sine çok benzemektedir. Fakat eski Soğdak şekli 4(a) ve diğer geç Sasanî şekilleri fazlaca değiştirildiğinden; belki de No.32 ile karıştırılmasının engellenmesi için basitleştirildiğinden, bu bir tesadüf olamaz.

23. r^1 bkz. Tablo 4. Kuşkusuz *resh*; eski Soğdakça şekli runik harfine çok benzemektedir ve orijinal Aramî şekli, Pehlevî Zebur’u şekli tek bir dikey çizgidir.

24. r^2 bkz. Tablo 4. Muhtemelen Yunan P (*rho*)’su. 4(c)’deki Eftalit bozuk parasından olan bir şekli bu harfe benzemektedir; fakat simetri kaygısıyla basitleştirilmiştir.

25. s^1 Muhtemelen *samech*; ne eski Soğdakça ne de Pehlevî Zeburu’ndaki şekilleri benzerdir. Fakat her ikisi de birleşmiş iki eğimli çizgiden oluşmaktadır.

26. s^2 bkz. Tablo 4. Muhtemelen ters çevrilmiş No 18 ile karışmasını

engellemek için düzleştirilmiş Yunan C (*sigma*)'sıdır. Eftalit bozuk paralarında bulunan 4(c) şekli neredeyse tamamen düzdür.

27. ξ^1 bkz. tablo 4. Şüphesiz *shin*; eski Soğdakça şekli çok yakın değil. Fakat erken Sasanice şekli bir runik varyantına çok benzer: Pehlevi Zeburu'ndaki şekli *samech*'in şeklinin aynısıdır.

28. ξ^2 bkz. Tablo 4: Muhtemelen icat edilmiş.

29. t^1 Runik şekilleri çok çeşitlilik gösterir. Fakat orijinal harfin üç çeyrek dairenin üzerinde altı açık bir köşe olması muhtemeldi. Bu, daha erken Sasanice şekli olan 4(b)'deki bu harf için mantıklı bir seçim olan *tau* şekline benzerdir. Fakat *tau*'nun eski Soğdakça şekli, 4(a), No.30'a daha çok benzer; muhtemelen icat edilmiştir.

30. t^2 bkz. Tablo 4. *Tau*'ya olan benzerlik, bkz No.29, yanıltıcı olabilir. Yunan T (*tau*)'nin Loulan şekli bu harfe benzememektedir.

31. y^1 Bu harf için uygun bir ilk örnek olarak *Yod*, No.2 için çoktan kullanılmış olduğu için bulunmamaktaydı. Daha önceki âlimler, şüphe yoktur ki, bu harfi *ya:*'nın resim yazısı olarak kullanmışlardır (bir yay gibi).

32. y^2 bkz. Tablo 4. Muhtemelen bir başka sesli harften önce gelen y^1 'yi temsil eden Yunan I (*iota*)'sı. Ters çevrilmiş *Loulan* şekli, 4(c), daha yakın paralelidir.

33. z bkz. Tablo 4. Eski Soğdakçada *nun* şeklinden ayırt edilemeyen *zain* ilk örnek olarak uygun değildi; muhtemelen Yunan Z (*zeta*)'sı; *Loulan* şekline ve simetri için yerleştirilmiş dikey bir omurgayla geç dönem Eftalit bozuk paralarındaki şekillere benzerdir 4(c); No. 19 ile karşılaştırınız.

Yukarıda önerilen sağlam ve deneme amaçlı tanımlar Tablo 4'te verilmiştir. Bunların, runik alfabenin İran alfabetini omurga olarak aldığı ve asıl amacı kendileriyle ilgili olan sesli harflerin ön ünlüler olduğunu belirtmek ve orijinaleri gibi tehlikeli olmayan simetrik bir alfabe üretmek için Yunan alfabetinden alınan bazı harflerle zenginleştirerek icat edildiğini söyleyen hipotezi desteklemek için yeterli kanıt verdikleri gözükmemektedir.

Yukarıda belirtilen basit harflere ek olarak, runik metninde birleşmiş sesleri temsil eden bazı harfler bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi, Tablo 5'te gösterilen No.34-36, art arda gelen iki sessizi, *lt*, *nç* ve *nt*'yi temsil etmek için kullanılır. Geri kalanlar (No.37-41) önce gelen harfin ünlü, takip edenin de ünsüz olup olmayacağına göre değerlendirilecek ünlü ve ünsüz kombinasyonlarıdır. Mucidin neden böylesine özel muamele için bu belirli ses birleşimlerini kullandığını tahmin etmek mümkün görünmemektedir. Bu harflerin hiçbirinin kendi içlerinde birleşmiş sesleri temsil eden harflerle herhangi bir ilişkisi yoktur. Bunlardan biri, No.39, okun tam olarak resim yazısıdır ve yayın resim yazısı

olan No.31’in mantıklı bir eşidir. Ek olarak, No.38’in ok ucu resim yazısı olması muhtemeldir. Fakat ık ya da *ki* seslerine benzer seslerin oluşturduğu anlamlı herhangi bir kelime bulunmamaktadır. No.40 ve 41 birbirine çok benzemektedir. Fakat kesinlikle farklı harflerdir. No.41 Irk Bitig’de ve Maniheist Süryanice metinlerdeki (ETU II 24) denkleriyle birlikte runik harflerin parçalı tablosunda sadece iki kere görülmektedir. Tabii ki biz bütün birleşmiş harflerin yaşadığına dair kesin bir yargıya varamayız. No.42 bir başkası olabilir. İlk bakışta, No.29’un (*l*) varyantı olarak görülmektedir. Ancak *Ongin* kitabesi, 5. ve 6. satırlarında ön ünlülerle birlikte kullanılan *g*’yi temsil eden No.12 ile birlikte sadece iki kere görüldüğü için bu harf olamaz. Bu grup Oğuzlarla alakası olan bir kabilenin adıdır. Sesine dair herhangi bir ipucu veren bir kabile ismi henüz tanımlanamamıştır.

Son olarak, başka yerlerde okunan fakat gerçekte hiç var olmamış üç harfi, No.43-45, Tablo 5’in altına ekledim. No.43 Ton.’un 26. satırında ve Ton.’daki Malov No.2 ve 49’da ve muhtemelen diğer kitabelerde de okunmuştur. Bu yalnızca art arda gelen iki harfin, No.15 ve No.18, yanlış okunmasıdır ve *lk* şeklinde transkribe edilmelidir. Müphem ve taklit şekiller içeren Malov 49’un fotoğrafında, tebeşirle tamamlanmış diğer iki harf de şüphesiz başka harflerin yanlış okunmuş şekliyle ibarettir.

Bu çalışmayı sonuçlandırırken Orta Asya’da kullanılan çeşitli alfabeler hakkındaki bilgisi ve diğer değerli tavsiyeleriyle bana büyük yardımı olan Dr. A. D. H. Bivar (School of Oriental and African Studies, London University)’a derin teşekkürlerimi ifade etmeliyim.

TABLO 1
Türkü ve İran Ünsüz Sesleri

Not: Türkü sesleri büyük, İran sesleri ise italik harflerle gösterilmiştir. Diğerleri her iki dilde de ortaktır; v “tonlu”, u “tonlu olmayan” için kullanılmıştır. Patlamalı-sızıcı dış-damak seslerinin 6. yüzyılda her iki dilde de olup olmadığı kesin değildir.

	PATLAMALI		SIZICI		NAZAL	PATLAMALI-SIZICI		ISLIKLİ		YARI-UNLU
	v.	u.	v.	u.		v.	u.	v.	u.	
DUDAK	b	p	v	f	m					w
DIŞ	d	t	ɖ	ʈ	n	(c)	ç	z	s	
DIŞ-DAMAK										
DAMAK					ŋ			ʒ	ʃ	y
ARTDAMAK	g	k			ɣ					
DAMAKSİL		ʁ	ʁ	x	ɣ					

TABLO 2
(Aramî)/İran Alfabeti

<i>aleph</i>	א	(yumuşak hava girişli) , ā(a)	<i>lamed</i>	ל	l, (d,đ)
<i>beth</i>	ב	b,v	<i>mim</i>	מ	m
<i>gimel</i>	ג	g,γ	<i>nun</i>	נ	n
<i>daleth</i>	ד	d,đ	<i>samekh</i>	ס	s
(<i>he</i>	ה	-)	(<i>ain</i>	ע	-)
<i>vau</i>	ו	u,ū,ū(u)	<i>pe</i>	פ	p,f
<i>zain</i>	ז	z,ž	<i>tzaddi</i>	צ	č,j
<i>kheth</i>	ח	χ	(<i>koph</i>	ק	-)
(<i>teth</i>	ט	-)	<i>resh</i>	ר	r
<i>yod</i>	י	y,ē,ī(i)	<i>shin</i>	ש	š
<i>kaph</i>	כ	k	<i>tau</i>	ת	t

TABLO 3
Türkü ve İrani Ünlü Sesleri

TÜRKÜ	a,a: ; e,e: ; é,é: ; i,i: ; o,o: ; u,u: ; ö,ö: ; ü,ü: .
İRANİ	a,ā: ; -- ; -ē: ; -- ; i,ī ; -ō ; u,ū ; -- ; -- .

TABLO 4

Nos.	26	3	15	22	21	1	14	39	5	13	23	30	33	19	40	41	34
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	8	16	27	37	24	25											
	18	6	32	20	31	4	28	17									
	35	9															
	7	2															

TABLO 5

Notlar:

2. Sütun: Sadece art ünlü ile kullanılan harfler 1 ile işaretlenmiştir. Sadece ön ünlü ile kullanılanlar 2 ile işaretlenmiştir. Eğer bir harf hem kısa hem de uzun ünlüyü temsil ediyorsa, sadece kısa olanı gösterilmiştir.

3. Sütun: Dış Moğolistan anıtlarında bulunan harflerin formları (a) altında gösterilmiştir. Dokümandan olanlar (b) altında ve Hak. ve Tuv. kitabelerinden olanlar -ters formları hariç tutularak- (c) altında gösterilmiştir.

3(a)'da Ton.'da bulunan formlar önce girilmiş; K. T. ve B.K.'dan olanlardan virgül ile, Uygur anıtlarından olanlardan ise noktalı virgül ile ayrılmıştır.

3(b)'de, formlar sırasıyla *Toyok*, noktalı virgül, Irk Bitig, virgül, *Tunhuang* harfi, noktalı virgöl, Mançi metinleridir.

4. Sütun: Eski Soğdak alfabesinden olanlar (a) altında, Pehlevî Zeburu'ndan ve metinde bahsedilen diğer kaynaklardan olanlar (b) altında, Yunan alfabesinden olanlar (c) altında gösterilmiştir. Diğer özel kaynaklardan da metinde bahsedilmektedir.

1	2	3			4		
		(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)
1	a:/e:	↵	λ; ƒ; ƒ; Δ	↵, λ(?)	↵	-	-
2	é	-	-	χ χ	-	-	α (?)
3	i/i	┆	Γ; Γ; ƒ; Γ	┆	∑	∑	-
4	o/ü	> > >	> > > >	> >	∑	-	-
5	ö/ü	ℳ; ℳ; ℳ	ℳ; ℳ; ℳ; ℳ	ℳ ℳ ℳ	-	-	ϣ
6	b, v ¹	⓪; ⓪; ⓪	⓪; ⓪; ⓪; ⓪	⓪ ⓪	⓪	⓪	-
7	b, v ²	⓪; ⓪; ⓪	⓪; ⓪; ⓪; ⓪	⓪ ⓪	-	-	⓪
8	ç	λ; λ; λ	λ; λ; λ; λ	λ	λ	λ	-
9	d, d ²	∑; ∑	∑; ∑; ∑; ∑	∑ ∑	-	∑	-
10	d, d ²	X; X; X	X; X; X; X	X +	-	-	(X κ)
11	ğ	ϣ; ϣ; ϣ	ϣ; ϣ; ϣ; ϣ	ϣ ϣ ϣ	ϣ	-	-
12	g	ε; ε; ε	ε; ε; ε; ε	ε ε	ε	-	ε
13	x, k ¹	ℳ; ℳ; ℳ	ℳ; ℳ; ℳ; ℳ	ℳ	ℳ	-	-
14	k ²	ϣ; ϣ; ϣ	ϣ; ϣ; ϣ; ϣ	ϣ ϣ ϣ ϣ	ϣ	-	-
15	l ¹	λ; λ; λ	λ; λ; λ; λ	λ λ λ	λ	-	-
16	l ²	Y; Y; Y	Y; Y; Y; Y	Y Y Y	-	-	Y
17	m	⓪; ⓪; ⓪	⓪; ⓪; ⓪; ⓪	⓪ ⓪ ⓪	⓪	-	-
18	n ¹	)	);););)	)	-	-	-

1	2	3			4		
		(a)	(b)	(c)	(a)	b)	(c)
19	n ¹	h, h; h	h; h; h; h	h h	-	-	h
20	h	h, h; -	-; h, h; h	-	-	-	-
21	h	h, h; h	h; h; h; h	h h	-	-	-
22	p	h, h; h	h; h; h; h	h	h	o	-
23	r ¹	h, h; h	h; h; h; h	h h h	h	-	-
24	r ²	h h	h; h; h; h	h	-	-	h
25	s ¹	h, h; -	h; -; h; h ^(s) ; h ^(s)	-	h	h	-
26	s ²	!	h; h ^(s) ; h; h ^(s)	-	-	-	!
27	ş ¹	h, h; h; h	h; h; -; -	h h	h	h	!
28	ş ²	-	-	h	-	-	-
29	t ¹	h, h; h	h; h; h; h	h h	h	h	-
30	t ²	h, h; h	h; h; h; h	h h	-	-	h
31	y ¹	D	D; D; D; D	D O	-	-	h
32	y ²	h, h; h	h; h; h; h	h h	-	-	h
33	z	h, h; h	h; h; h; h	h h h	-	-	h
34	lt ¹	M	M	-	-	-	h
35	nç	h	-; h; h; h	h h	-	-	-
36	nt	h, h; h	h	h	-	-	-
37	iç/iç	h	h	-	-	-	-
38	ik/ki	h, h; h	h	h	-	-	-
39	ok/uk	h, h; h	-; h, h; -	h (?)	-	-	-
40	ök/ük	B, B; B	-	B	-	-	-
	kö/kü	-	-	-	-	-	-
41	op, up	-	-; B, -; h	-	-	-	-
42	?	h	-	-	-	-	-
43	h	h	-	h	-	-	-
44	-	-	-	h	-	-	-
45	-	-	-	h	-	-	-

TABLO 6
Runik Alfabe ve Önerilen İlk Örnekler.

SESLER	HARFLER	İLİŞKİLİ ÜNLÜLER		
		ARKA	ÖN	HEPSİ
a:,e:				aleph(א)
é/é:			alpha(A) (?)	
i:,i:,i:				yod(י)
o:,o:/u,u:		vau(ו)		
ö,ö:/ü,ü:			upsilon(Y)	
b,v		beth(ב)	beta(B)	
ç(/c)				tsadde(צ)?
d/d		daleth(ד) (?)	(kappa K)?	
f see p				
ē		gimel(ג) (?)		
ɛ			gamma(Γ)	
velar k,x		cheth(ח)		
post palatalk			kaph(כ)	
l		lamed(ל)	lamda(Λ)	
m				mim(מ)
n		nun(נ)	nu(N)	
ñ				(invented)
ŋ				(invented)
p,f				pe(פ)
r		resh(ר)	rho(P)	
s		samech(ס)	sigma(C)	
ʃ		shin(ש)	(invented)	
t		tau(ט)?	tau(T)	
v see b				
x see k				
y		(pictogram)	iota(I)	
z				zeta(Z)